

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ВІДТОРГНЕННЯ: ВИМІРИ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ІЗОЛЯЦІЇ

Результати аналізу соціально-економічного відторгнення в Україні засвідчили достатньо негативні тенденції його проявів порівняно з іншими країнами. Дослідження показало, що отримані характеристики, відображають можливості конструювання вимірювального інструментарію для визначення соціально-економічного відторгнення за даними міжнародного порівняння. В статті обґрунтовано економіко-структурних і соціокультурних проявів соціально-економічного відторгнення різних груп населення, а також його вимір через показники матеріальної депривації та соціальної ізоляції. Підкреслено, що у контексті соціально-економічного відторгнення відсутність реального доступу до ефективної зайнятості слугує не тільки фактором скорочення споживчих можливостей людини, але й виключенням її зі сфери праці. Результати дослідження є підставою для подальшої оцінки ступеня соціально-економічного відторгнення уразливих груп на ринку праці України, залежно від моделей соціального забезпечення.

Ключові слова: соціально-економічне відторгнення, матеріальна депривація, соціальна ізоляція, соціальна залученість, індикатори.

Постановка проблеми. Неоднозначна соціально-економічна ситуація в країні вимагає формування виваженої політики та стратегій сталого розвитку ринку праці, який представляє соціальний інститут, що фундаментально впливає на суспільний розвиток і конкурентоспроможність національної економіки в цілому. З огляду на це, важливим є стимуляція участі населення в сегментації та поживленні ринку праці. Встановлення меж, опанування механізмів відторгнення на ринку праці є важливим напрямом досліджень і пріоритетною складовою формування політики соціального забезпечення та економічного розвитку країни. Такі дослідження потребують проведення міжнародних порівнянь з метою встановлення спільних і відмінних чинників відторгнення на ринку праці у різних суспільствах, враховуючи особливості ціннісних орієнтацій та моделі політики соціального добробуту.

Це актуалізує дослідження використання більш тонких інструментів диференціації уразливих груп населення та залучення їх до ринку праці. Крім того, проведення такого оцінювання має здійснюватись на основі статистичного та кореляційного аналізу та порівнянь їхніх результатів, що дасть змогу зафіксувати міру відхилення від певного обраного стандарту.

Неоднозначна соціально-економічна ситуація вимагає формування виваженої політики та стратегій сталого розвитку ринку праці, який представляє соціальний інститут, що фундаментально впливає на суспільний розвиток і конкурентоспроможність

національної економіки. З огляду на це важливим є стимуляція участі населення на ринку праці. Встановлення механізмів відторгнення на ринку праці є важливим напрямом досліджень і пріоритетною складовою формування політики будь-якої країни. Такі дослідження потребують проведення міжнародних порівнянь з метою встановлення спільних і відмінних чинників відторгнення на ринку праці у різних суспільствах, враховуючи особливості ціннісних орієнтацій та моделі політики соціального добробуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загального визначення поняття чи категорії «соціально-економічне відторгнення» наразі не на законодавчому рівні, не на рівні ґрунтовних наукових досліджень не закріплено. Проте соціальне відторгнення розглянуто досить детально, а саме як складний багатовимірний процес зменшення соціальної участі особи або групи у діяльності, характерної для більшості людей у досліджуваному суспільстві, прояви якого полягають у відсутності доступу до структурно-економічних ресурсів. На думку Дж. ДжоельГисберг і К. Врумана [1], вимірювання соціального відторгнення можна здійснювати у прямий та непрямий способи. У першому випадку йдеться про фактори ризику соціального відторгнення, а у другому – про його безпосереднє вимірювання як властивості, притаманної відторгнутій особі чи групі осіб. Застосовуючи останній підхід, соціальне відторгнення ідентифікують в економіко-структурних (матеріальна депривація та недостатність забезпечення прав

громадянина) і соціокультурних вимірах (обмеженості соціальної участі та брак нормативної інтеграції). Окреслені критерії ідентифікації включають не тільки показники, що характеризують рівень матеріального добробуту людей, але й індикатори, що зазначають міру соціальної взаємодії і залученість до певних мережевих соціальних структур.

Серед чинників відторгнення на ринку праці визначають соціально-демографічні характеристики людей [2], такі як стать або вік. Досвід досліджень демонструє, що в Україні, уразливою категорією населення, яка піддається високому ризику безробіття, є молодь [3]. До чинників відторгнення на ринку праці також належать різні аспекти людського капіталу. О. Купертс підкреслює, що високий рівень освіти зменшує ймовірність довготривалого безробіття [4]. Зако-рдонними дослідниками К. Бамбра та Т. Екемо виявлено, що існує зв'язок між суб'єктивною оцінкою стану здоров'я та безробіттям [5, с. 92-98]. Іншим важливим чинником виникнення відторгнення є тип населеного пункту, де проживає людина.

Крім інтегрованості до ринку праці, як чинник соціального відторгнення може слугувати модель соціальної політики, що функціонує у державі. Результати дослідження демонструють наявність взаємозв'язку між саме соціально-економічним відторгненням та моделями соціального добробуту, що поширені в країні. За типологією моделей соціального добробуту, запропонованою К. Еспінг-Андерсеном [6], країни поділяють на: соціально-демократичні, консервативно-корпоративістські та ліберальні. Kovács J. у межах визначеної типології виокремлюють моделі соціальної політики, характерні для країн Південної та Східної Європи [7, с. 175-204]. За таким прикладом також можна виокремити пострадянські країни з неповністю сформованою системою соціальної політики, до якої віднести і Україну.

Метою статті є обґрунтування економіко-структурних і соціокультурних проявів соціально-економічного відторгнення різних груп населення, а також його вимір через показники матеріальної деривації та соціальної ізоляції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах із високим рівнем соціального забезпечення та прогресивного економічного розвитку рівень прояву різних

аспектів соціально-економічного відторгнення є нижчим. Частка людей, які відчувають себе матеріально відторгнутими є нижчою, ніж у державах із соціально-демократичною та консервативно-корпоративістською моделями соціальної політики. У країнах із середземноморською моделлю частка матеріально відторгнутих є більшою. Серед визначених моделей група країн Східної Європи відрізняється найбільшою часткою матеріально депривованих порівняно з усіма названими моделями соціального добробуту [8]. Результати аналізу соціальної ізоляції демонструють схожі тенденції, але відмінності є не такими істотними, як за виміром матеріальної депривації.

З цього можна припустити, що ступінь соціально-економічного відторгнення у вимірах матеріальної депривації та соціальної ізоляції в Україні будуть вищими порівняно з країнами, які дотримуються інших моделей соціального добробуту.

З метою перевірки даної гіпотези на підставі аналізу результатів Європейського соціального дослідження (European Social Survey 2010) [9], запропоновано класифікаційний підхід ідентифікації структурних компонентів категорії соціально-економічного відторгнення: матеріальна депривація та соціальна ізоляція. Вибір компонентів соціально-економічного відторгнення обумовлений тим, що кожен з них наочно відображає один із проявів даного феномену – дистрибутивний і реляційний.

Матеріальна депривація відображає обмеженість споживання та вимірюється як фінансова неспроможність купувати продовольчі та непродовольчі товари, оплачувати різноманітні послуги [10, с. 158-166]. Для кількісного відображення такого стану можна застосовувати показники, які характеризують суспільну норму споживання, яка, у свою чергу, може бути виражена у певному типовому для цього суспільства наборі благ. Отже, для вимірювання матеріальної депривації відібрано індикатори, які характеризують вимушене скорочення споживчих потреб і тенденцій людини.

Складність і комплексність соціальних відносин і взаємодії між людьми зумовлює відсутність єдиного погодженого набору індикаторів для їхнього виміру. Ідентифікуючи його, дослідники, як правило, використовують показники, пов'язані з мінімізацією соціальних контактів (соціальною ізолюва-

ністю), відсутністю мереж підтримки та значущих людей, яким можна довіряти [11]. У межах зазначеного виміру розглядають аспекти взаємодії індивіда із сім'єю, друзями, колегами, наявність емоційної підтримки і можливості отримати допомогу. Про соціальне відторгнення йдеться тоді, коли людина є ізольованою, тобто у її оточенні немає нікого, з ким можна поділитись проблемами (отримати необхідну допомогу та емоційну підтримку тощо). З метою ідентифікації соціальної ізоляції обрано показники, що характеризують міжособистісне спілкування, його частоту та наявність близьких людей.

Структурна подібність отриманих факторів свідчить про існування відповідних вимірів соціально-економічного відторгнення в обраних для аналізу країнах. Відповідно, відібрані індикатори є цілком релевантними для ідентифікації соціально-економічного відторгнення у різних суспільствах і придатні для міжкраїнного порівняння та прояву соціально-економічного відторгнення в Україні. У ході аналізу сформовано окремі адитивні індекси, обчислені як середнє значення окреслених індикаторів (табл. 1, табл. 2). Результати оцінки запропонованого інструментарію продемонстрували його валідність [12, с. 150].

Т а б л и ц я 1

Індикатори матеріальної депривації,
які спонукають соціально-економічне відторгнення

Питання опитування	Кількісний вимір		
	Україна	Німеччина	Польща
G8 Я був(ла) змушений(а) обходитися меншим сімейним доходом	0,87	0,89	0,87
G9 Я був(ла) змушений(а) використати мої заощадження чи користуватися кредитом, щоб покривати повсякденні витрати	0,84	0,88	0,87
G10 Я був(ла) змушений(а) заощаджувати на відпустці чи покупці нових побутових приладів чи повсякденного одягу	0,84	0,85	0,87
Частка дисперсії	72	77	76

Джерело: узагальнено автором на підставі [9]

У контексті соціально-економічного відторгнення відсутність реального доступу до ефективної зайнятості слугує не тільки фактором скорочення споживчих можливостей людини, але й виключенням її зі сфери праці.

Власні переконання та очікування людини впливають на її майбутню поведінку. У такому випадку людина представляє активного суб'єкта відторгнення, оскільки відтворює структуру ринку праці завдяки сліду-

ванню власним уподобанням, дозволених згідно з нормами та цінностями конкретного суспільства.

Створені індекси застосовано для порівняння значень матеріальної депривації та соціальної ізоляції в Україні, Польщі та Німеччині. Німеччина належить до корпоративної моделі держави загального добробуту, якій властиві середні рівні соціального забезпечення.

Т а б л и ц я 2

Індикатори соціальної ізоляції,
які спонукають соціально-економічне відторгнення

Питання опитування	Кількісний вимір		
	Україна	Німеччина	Польща
C2 Як часто Ви просто, не у справах, зустрічаєтесь з друзями, колегами по роботі?	0,79	0,78	0,79
C3 Чи маєте Ви людину, з якою можна обговорити всі, турбуючі Вас питання?	0,56	0,45	0,46
C4 Як часто Ви спілкуєтесь з людьми з власного бажання, не за робочими потребами?	0,78	0,79	0,80
Частка дисперсії	52	48	50

Джерело: узагальнено автором на підставі [9]

Польща належить до групи держав Східної Європи, яким у порівнянні з країнами Європейського Союзу, характерний низький рівень соціального забезпечення.

Україна може бути класифікована як країну з неповністю сформованою системою соціальної політики.

У ході порівняння значень індексів матеріальної депривації та соціальної ізоляції результати аналізу показали статистично значущі відмінності між показниками трьох країн. Отже, показники матеріальної депривації та соціальної ізоляції можуть бути пояснені саме приналежністю респондентів до певної країни.

Значення індексу матеріальної депривації є найвищим для України, що майже перевищує показник, розрахований для всіх країн одночасно. Проте значення індексу соціальної ізоляції в Україні та в Польщі не перевищує значення, обчислене серед усіх країн [9]. Отже оцінки індексу соціальної ізоляції різняться у групах країн і окремих країнах, незалежно від рівня їх матеріально-го багатства та моделі соціальної політики.

Далі представлено підхід до порівняння медіанних значень матеріальної депривації та соціальної ізоляції в середині країн між групами респондентів залежно від їх позиції відносно ринку праці: а) працюючі; б) безробітні, які шукають роботу; в) безробітні, що не шукають роботу (економічно неактивні); г) пенсіонери (табл. 3).

За результатами застосування порівняння виявлено відмінності у значеннях індексів матеріальної депривації та соціальної ізоляції між порівнюваними групами в Україні, Німеччині, Польщі. Найнижче значення адитивного індексу матеріальної депривації спостерігається серед групи пенсіонерів у Німеччині та Польщі (відповідно, 2,00 та 0,67). В Україні, навпаки, порівняння адити-

вного індексу матеріальної депривації між працюючими, безробітними, які шукають роботу, безробітними, які не шукають роботу, та пенсіонерами засвідчило, що найвищим є серед останніх (пенсіонерів) (3,67). Тобто у країнах, де рівень пенсійного забезпечення є низьким (Польща), система соціального захисту створює сприятливі умови для зменшення економіко-структурних проявів соціально-економічного відторгнення цієї групи, незалежно від рівня багатства країни. Водночас в Україні пенсійне забезпечення не заміщує доступу до ресурсів, втрачених у зв'язку з виходом на пенсію за віком (табл. 3).

В Україні значення адитивного індексу матеріальної депривації для безробітних, які шукають роботу та безробітних, які не шукають роботу, не перевищують індексу, розрахованого серед усіх груп. Тобто, на момент опитування, незважаючи на виключення з ринку праці, представники цих груп не відчували скорочення своїх споживчих орієнтирів.

Достатньо сприятливі оцінки можуть свідчити про використання представниками цих груп фінансових ресурсів інших членів домогосподарств, де вони проживають або отримання ними доходу з інших джерел, зокрема, й тіньової зайнятості.

Значення індексів соціальної ізоляції для пенсіонерів в Німеччині, Польщі та Україні перевищують розраховані показники серед усіх груп у кожній країні.

Т а б л и ц я 3

Порівняння значень індексів матеріальної депривації та соціальної ізоляції

Питання опитування	Матеріальна депривація			Соціальна ізоляція		
	Німеччина	Польща	Україна	Німеччина	Польща	Україна
Маю оплачувану роботу	1,33	2,00	3,33	1,33	1,67	1,33
Шукаю роботу	3,67	3,00	4,00	1,67	1,67	1,33
Не шукаю роботу	3,67	3,33	4,33	1,67	1,67	1,33
На пенсії	0,67	2,00	3,67	1,67	2,00	2,00
Серед усіх	1,00	2,00	3,67	1,33	1,67	1,66

Джерело: [9]

Це може бути пояснено тим, що зайнятість є основним каналом включення до соціальних мереж. Виключення з робочої сили, пов'язане з виходом на пенсію, призводить до поступової втрати доступу до міжособистісної мережі підтримки. Попри те, що виявлена тенденція характерна всім обраним для порівняння країнам, незалежно від функціонуючих у них моделей соціального добробуту, саме в Україні вона видається вкрай не-

сприятливою. Оскільки в українському суспільстві для пенсіонерів характерна найвища, порівняно з іншими групами, оцінка матеріальної депривації (табл. 3).

Результати порівняння адитивного індексу соціальної ізоляції в Україні показали рівність значень між працюючими, безробітними, які шукають роботу та безробітними, які не шукають роботу (1,33) (табл. 3). Значення індексу соціальної ізоляції для пере-

рахованих груп є нижчими порівняно із значенням, розрахованим серед усіх. Проте у Німеччині та Польщі представники зазначених груп характеризуються більш високим значенням індексу соціальної ізоляції (табл. 3).

Результати показали, що ступінь матеріальної депривації в Україні є вищою порівняно з країнами, які задіяні інші моделі соціального добробуту. Однак аналіз продемонстрував відсутність відмінностей між середніми оцінками соціальної ізоляції в Україні та Польщі, що свідчить про відсутність прямого взаємозв'язку між моделями соціального добробуту та зазначеними виміром відторгнення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом результати аналізу соціально-економічного відторгнення в Україні засвідчили достатньо негативні тенденції його проявів порівняно з іншими країнами. Потрібно зазначити, що отримані характеристики, скоріше, відображають можливості конструювання вимірального інструментарію для визначення соціально-економічного відторгнення на даних міжнародного порівняльного дослідження. Результати дослідження є підставою для подальшої оцінки ступеня соціально-економічного відторгнення уразливих груп на ринку праці України, залежно від моделей соціального забезпечення.

Слід зазначити, що обмеженість можливостей інтерпретації результатів аналізу оцінок різних проявів соціально-економічного відторгнення серед безробітних, які шукають роботу та безробітних, які не шукають роботу в Україні зумовлює необхідність проведення окремого аналізу цієї групи.

Література

1. *Jehoel-Gijsberg G.* Social exclusion of the elderly: a comparative study of EU member states / G. Jehoel-Gijsberg, C. Vrooman // ENEPRI Research Report. – 2008. – № 57. – P. 4.
2. The Human Capital Report. World Economic Forum. 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf
3. Україна: на шляху до соціального залучення: Національна Доповідь про людський розвиток 2011 / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова та ін.]. – К. : Незалежне видання Програми розвитку ООН в Україні, 2011. – 124 с.
4. *Kupets O.* What is behind stagnant unemployment in Ukraine: the role of the

informal sector / Olga Kupets. // Discussion Paper. National University “Kyiv-Mohyla Academy”. Kyiv and IZA Bonn. September 2005, No. 1738. – 47 p.

5. *Bambra C.* Welfare state regimes, unemployment and health: a comparative study of the relationship between unemployment and self-reported health in 23 European countries / C. Bambra, T. Eikemo // Journal of Epidemiology and Community Health. – 2009. Vol. 63. – P. 92–98.

6. *Esping-Andersen G.* The three worlds of welfare capitalism / Gosta Esping-Andersen // Political Science. John Wiley & Sons, May 29, 2013, 260 p.

7. *Kovács J.M.* Approaching the EU and reaching the US? Rival narratives on transforming welfare regimes in East-Central Europe / J. M. Kovács // West European Politics. – 2002, Vol. 25. – № 2. – P. 175–204.

8. *Jehoel-Gijsberg G.* Social exclusion of the elderly: a comparative study of EU member states / G. Jehoel-Gijsberg, C. Vrooman // ENEPRI Research Report. – 2008. – № 57. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ceps.be/book/social-exclusion-elderly-comparative-study-eu-member-states>

9. ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

10. *Абрахамсон П.* Социальная эксклюзия и бедность / П. Абрахамсон // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 158–166.

11. *Phillipson C.* Social networks and social exclusion: sociological and policy perspectives / C. Phillipson, G. Allan, D.H.J. Morgan Aldershot, England: Ashgate, 2004. 276 p.

12. *Loktieva I.* Approaches to empirical analysis of social exclusion: international comparison / I. Loktieva // Economics & Sociology. – 2016. Т. 9. – № 2. – P. 148–157.

References

1. Jehoel-Gijsberg, G. & Vrooman, C. (2008). Social exclusion of the elderly: a comparative study of EU member states. ENEPRI Research Report, 57, 4.
2. The Human Capital Report. World Economic Forum (2013). Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf
3. *Libanova, E. & Levenets, Yu. & Makarova O.* (2011). Ukraine: Towards Social Inclusion: National Human Development Report 2011. Kyev: Independent publication of the

United Nations Development Program in Ukraine, 124.

4. Kupets, O. (2005). What is behind stagnant unemployment in Ukraine: the role of the informal sector. Kiev and IZA Bonn, 1738, 47.

5. Bambra, C. & Eikemo, T. (2009). Welfare state regimes, unemployment and health: a comparative study of the relationship between unemployment and self-reported health in 23 European countries. *Journal of Epidemiology and Community Health*. Vol. 63: 92–98.

6. Esping-Andersen, G. (2013). The three worlds of welfare capitalism. *Political Science*. John Wiley & Sons, May 29, 260.

7. Kovács, J. M. (2002). Approaching the EU and reaching the US? Rival narratives on transforming welfare regimes in East-Central Europe. *West European Politics*. Vol. 25, 2: 175–204.

8. Jehoel-Gijsberg, G. & Vrooman, C. (2008). Social exclusion of the elderly: a

comparative study of EU member states. *ENEPRI Research Report*, 57. Retrieved from <http://ceps.be/book/social-exclusion-elderly-comparative-study-eu-member-states>

9. ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.3. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

10. Abrahamson, P. (2001). Social Exclusion and Poverty. *Social sciences and modernity*, 2: 158-166.

11. Phillipson, C. & Allan, G. & Morgan, D.H.J. (2004). *Social networks and social exclusion: sociological and policy perspectives*. Aldershot, England: Ashgate, 276.

12. Loktieva, I. (2016). Approaches to empirical analysis of social exclusion: international comparison. *Economics & Sociology*. Vol. 9, 2: 148–157.

Лихоносова А. С.

Социально-экономическое отторжения: измерения депривации и изоляции

Результаты анализа социально-экономического отторжения в Украине показали достаточно негативные тенденции его проявлений по сравнению с другими странами. Исследование показало, что полученные характеристики, отражающие возможности конструирования измерительного инструментария для определения социально-экономичних отторжения по данным международного сравнения. В статье обоснована экономико-структурных и социокультурных проявлений социально-экономического отторжения разных групп населения, а также его измерение через показатели материальной деривации и социальной изоляции. Подчеркнуто, что в контексте социально-экономического отторжения отсутствие реального доступа к эффективной занятости служит не только фактором сокращения потребительских возможностей человека, но и исключением ее из сферы труда. Результаты исследования является основанием для дальнейшей оценки степени социально-экономического отторжения уязвимых групп на рынке труда Украины, в зависимости от моделей социального обеспечения.

Ключевые слова: социально-экономическое отторжение, материальная деривация, социальная изоляция, социальная вовлеченность, индикаторы.

Likhonosova G.

Socio-economic exclusion: measurements of deproduction and isolation

The results of the analysis of socio-economic exclusion in Ukraine have shown rather negative tendencies of its manifestations in comparison with other countries. The research showed that the obtained characteristics reflect the possibilities of constructing a measuring instrument for determining socio-economic exclusion according to the international comparison. The article substantiates the economic-structural and sociocultural manifestations of socio-economic exclusion of various groups of the population, as well as its measurement through the indicators of material derivation and social isolation. It is emphasized that in the context of socio-economic exclusion, the lack of real access to effective employment serves not only as a factor in reducing the consumer's capabilities but also in excluding it from the workplace. The results of the study are the basis for further assessment of the degree of socio-economic exclusion of vulnerable groups in the Ukrainian labor market, depending on social security models.

Key words: socio-economic exclusion, material derivation, social isolation, social inclusion, indicators.

Рецензент: Ушенко Н. В. – доктор економічних наук, професор кафедри «Економіка» Національного авіаційного університету, м. Київ, Україна.

Reviewer: Ushenko N. – Professor, Ph.D. in Economics, Professor of Economy Department National Aviation University, Kiev, Ukraine.

e-mail: post@nau.edu.ua

Стаття подана 22.02.2018 р.